

ВЕЛИКА ВТРАТА...
Марія Теодорівна Ажнюк
(15 вересня 1932 – 27 лютого 2012)

Нещодавно українська наука зазнала непоправної втрати: переступила межу вічності відомий шекспірознавець і перекладознавець, доцент кафедри англійської філології Ужгородського національного університету – Марія Теодорівна Ажнюк.

М. Т. Кирчів народилася 15 вересня 1932 р. у селі Корчин (тепер – Сколівського району Львів. обл.) у селянській родині. Навчалася в Корчинській семирічній школі, згодом – у середній школі сусіднього села Верхнє Синевидне.

Після закінчення школи 1950 р. вступила до Львівського учительського інституту, повний курс навчання в якому за спеціальністю “англійська мова” закінчила з відзнакою 1952 р., здобувши кваліфікацію і звання вчителя англійської мови середньої школи з правом викладання у 5-7 класах. Марія Теодорівна отримала призначення на роботу в Рівненську область, де працювала вчителем англійської мови в середній школі с. Будераж, семирічній школі с. Білашів (обидва – Мізоцького району, тепер належать до Здолбунівського) та семирічній школі с. Курозвани Гоцанського району. У 1954 р. вийшла заміж за учителя Миколу Ажнюка. Одночасно з вчителюванням навчалася заочно в Київському державному педагогічному інституті іноземних мов (1953–1956), який закінчила з відзнакою та отримала кваліфікацію викладача англійської мови середньої та вищої школи.

У 1964 р. після закінчення Вищих педагогічних курсів англійської мови при Київському державному педагогічному інституті іноземних мов отримала призначення в Ужгородський державний (тепер – національний) університет. Там працювала до 2011 р. – старшим викладачем, згодом доцентом, завідувачем кафедри англійської філології, деканом факультету романо-германської філології, тоді знову – доцентом кафедри англійської філології.

Працювала Марія Теодорівна також над кандидатською дисертацією на тему “Стиль “Гамлета” В. Шекспіра як проблема перекладу”. Почала працювати над цією темою у другій половині 60-х років, а захистила кандидатську дисертацію лише в березні 1979 року. Період, як бачите, значний. Але ж дисертацію писала викладач, (а викладацькі навантаження завжди перевищували медициною допустимі межі), керівник навчального процесу, дружина, мати двох синів. До речі, разом з Мужем Марія Теодорівна виховала синів на достойних громадян: Богдан Миколайович – доктор філологічних наук, завідувач Відділу мов Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Юрій Миколайович – доктор фізико-математичних наук, провідний науковий працівник в Інституті електронної фізики НАН України в Ужгороді. Над дисертацією довелося працювати в місті зі скромними бібліотечними фондами, тому часто працювала у бібліотеках Львова та Києва. Керував науковим пошуком Марії Теодорівни блискучий український перекладознавець, доктор філологічних наук, професор – Віктор Вікторович Коптілов. У цьому Марії Теодорівні дуже поталанило.

Стан шекспірознавчих досліджень в Україні на початку діяльності Марії Теодорівни був на досить високому рівні. Головне – 1950 р. на основі численних рукописних ще матеріалів М. С. Шаповалова захистила кандидатську дисертацію про І. Франка як дослідника

та перекладача В. Шекспіра й опублікувала низку статей з цієї тематики; вийшов Франковий 20-томник (Київ, 1955–1956) з низкою його шекспірознавчих статей, що вміщали глибоко виважені наукові концепції; опублікував вартісні статті Г. Кочур, зокрема, 1968 р. ґрунтовно-оглядову розвідку “Шекспир на Україні” в “Мастерстве перевода 1966”. У 1950–1952 роках київське видавництво “Мистецтво” опублікувало двотомник Шекспірових творів; 1964 року – до 400-річчя від дня народження великого англійського драматурга – видавництво “Дніпро” подарувало читачам Шекспірів тритомник. Того ж 1964 р. вийшов перший том збірника факультету іноземних мов Львівського державного університету – “Іноземна філологія” (відповідальний редактор – проф. О. В. Чичерін), повністю присвячений шекспірознавчій тематиці.

Та умови для пошукової праці все ж були дуже складними. Бо 13 березня 1973 р. (саме тоді Марія Теодорівна, здавалось, завершувала свою дисертацію), з’явилася стаття “Турист за дорученням” у газеті “Радянська Україна” (авторами значилися Я. Радченко та Б. Чабан), своїм вістрям спрямована проти Г. Кочура та І. Стешенко. Перед дисертанткою постав вибір: 1) прагматичний – вилучити все, пов’язане з іменем Григорія Кочура, й успішно захистити дисертацію; 2) виявити громадянську та наукову відвагу (що могло мати дуже сумні наслідки), тобто відкласти захист дисертації на невизначений час і замовчати. Науковець-патріот вибрала другу позицію, бо відчувала вагу громадянського обов’язку. Автореферат її кандидатської дисертації датується 1979 р., і в ньому вже подано цитату з Кочурового перекладу “Гамлета” [7, с. 16]. Хоча прізвища перекладача ще не зазначено, але є посилання на другий том Шекспірового тритомника, де й опубліковано Кочурів переклад “Гамлета”. М. Т. Ажнюк захистила кандидатську дисертацію в Київському Шевченковому університеті. Її опонентами були відомі перекладознавці – доктор філол. наук, старший науковий співробітник Інституту російської літератури АН СРСР Ю. Д. Левін та канд. філол. наук, доц. І. В. Корунець.

М. Т. Ажнюк – багатогранний дослідник, діяльність якого охоплює широке коло наукових питань. Це і праця над загальнотеоретичними аспектами перекладу, зокрема, розвідка “Актуальні питання перекладу художньої літератури” [9], рецензія “Переклад: наука і мистецтво” [13], співпраця з енциклопедією “Українська мова”: адже саме М. Т. Ажнюк належить гасло “Перекладознавство”, в якому подано чітке визначення дисципліни та стислий огляд її основних галузей – теорії, історії, критики та дидактики перекладу [16].

Дослідницю цікавили не лише загальнотеоретичні питання, а й конкретні проблеми, які виникають у площині перекладу, зокрема українсько-англійського, передусім, відтворення контекстної семантики українських історико-культурних реалій у англомовних виданнях [14]. Цікавою є також розвідка, присвячена відтворенню образності та ритміки збірки О. Теліги “Полум’яні межі” в англомовному перекладі. У ній автор розглядає історію рецепції творчості О. Теліги в англомовному світі, аналізує відтворення ритмо-метричної схеми оригіналу, яка вражає єдністю форми і змісту та майстерних індивідуально-авторських словесних образів. М. Т. Ажнюк наголошує на потребі розглядати поетичний твір як складну стилістичну систему, що поєднує три взаємопов’язані і взаємозумовлені підсистеми – композиційно-синтаксичну, образно-метафоричну та ритміко-інтонаційну, кожна з яких потребує відтворення в перекладі. Дослідниця високо оцінює проаналізовані переклади, зокрема високий рівень їхньої адекватності оригіналові, як при відтворенні словесних образів, так і ритміко-інтонаційного ладу, зазначаючи, що вони можуть гідно представити українську поетесу О. Телігу в англомовному світі [17].

Незважаючи на різноманітність перекладознавчих досліджень, головне зацікавлення М. Т. Ажнюк – українське шекспірознавство. Стилю п'єси “Гамлет” як проблемі перекладу присвячено кандидатську дисертацію, що є зразком комплексного підходу до поетичної драми В. Шекспіра як складної, організованої стилістичної системи. У праці розглянуто еволюцію українських перекладів “Гамлета” в широкому контексті розвитку цільової мови, стан шекспірознавства та суміжних гуманітарних наук; проаналізовано стилістичні характеристики мовних портретів персонажів, стилістичні засоби індивідуалізації персонажів з погляду образної реалізації семантики слова; ритміко-інтонаційну структуру драми, стилістичну варіативність білого вірша і прози, позиційно-функціональну неоднорідність рими. Частина дисертації присвячено дослідженню гри слів, збереження якої в перекладі, на думку автора, є одним із головних показників ступеня адекватності художнього перекладу “Гамлета” [7].

Про глибокий інтерес до перекладу трагедії “Гамлет” та намагання донести свій багатий досвід до студентів засвідчує ще одна праця М. Т. Ажнюк, а саме розроблений та надрукований 1974 р. спецкурс лекцій під назвою “Мовно-стилістичні особливості шекспірівського “Гамлета” і питання перекладу” [4].

М. Т. Ажнюк завдяки допомозі Г. Кочура (про що вона сама зазначає в одній зі своїх розвідок [15, с. 205]) віднайшла та впровадила в літературний обіг переклад “Гамлета” авторства Л. Гребінки. Цьому присвячено її статтю “Незнаний український “Гамлет” у журналі “Всесвіт”, у якій дослідниця високо оцінює цей переклад, стверджуючи, що Л. Гребінка проявив глибоке розуміння основних ідейно-естетичних і художньо-стилістичних засад трагедії В. Шекспіра, особливу увагу присвятив відтворенню широкої шкали стилів мови дійових осіб, надзвичайної цитатності рядків трагедії як обов'язкової умови успіху перекладу. Підсумовуючи аналіз цього перекладу, М. Т. Ажнюк зазначала, що досі незнаний український “Гамлет” не може залишатися невідомим, він гідний якнайшвидшого надрукування, надання йому прав громадянства в нашій культурі [1], що й було зроблено спочатку в журналі “Всесвіт” 1975 р., а згодом у шеститомнику Шекспірових творів.

Про неперервність шекспірознавчого дослідження свідчать статті “Про багатозначність словесних образів у “Гамлеті” В. Шекспіра та її відтворення в українських перекладах” у тепер уже класичному збірнику з перекладознавства “Хай слово мовлено інакше...”: *Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу* [11] та “Відтворення ритмо-інтонаційного ладу “Гамлета” В. Шекспіра” у збірнику “Теорія і практика перекладу” [12], у яких матеріалом дослідження слугують переклади П. Куліша, М. Старицького, М. Рудницького, Л. Гребінки. М. Т. Ажнюк наголошувала, що багатогранність образної системи Шекспірової трагедії досягається через широке використання семантичного багатства мови, різноплановим осмисленням одного й того самого слова, зіткненням різних значень у напруженому діалозі, що породжує вагомий підтекст. Тому збереження цієї стилістичної риси є одним із найголовніших показників повноцінного адекватного художнього перекладу шекспірівської драми. Дослідниця зробила висновок, що вже ранні українські переклади мають на рівні художньої образності цінні мовно-стилістичні знахідки, зокрема у відтворенні гри слів, що й досі становить найбільшу трудність для перекладу [11].

Ритмічна організація тексту Шекспірової поетичної драми як особливий чинник розкриття ідейного змісту твору, як ефективний засіб індивідуалізації персонажів і джерело сценічної енергії діалогу на різних етапах розвитку драматичної дії, також привертає увагу дослідниці, насамперед із погляду дотримання в перекладі заданого оригіналом співвід-

ношення між віршем і думкою, віршем і характером, ритмікою діалогічного мовлення і драматичною ситуацією. Своє зацікавлення “Гамлетом” М. Т. Ажнюк пояснює тим, що з-поміж усіх великих трагедій В. Шекспіра, які загалом відзначаються особливою стилістичною довершеністю, виділяється саме “Гамлет”, виключна ритмо-інтонаційна варіативність якого відбита й у зовнішній неоднорідності ритмо-метричних схем діалогічного мовлення, і, насамперед, у внутрішній диференціації білого і римованого віршів та прози, вжитих у тексті одного твору [12].

М. Т. Ажнюк досліджувала й шекспірознавчий доробок Г. Кочура. Цьому присвячено розвідку “Доля українських інтерпретацій Шекспірового “Гамлета”, надруковану у збірнику матеріалів кочурознавчої конференції “Тригорій Кочур і український переклад”. Автор використовує ґрунтовну оглядову статтю Г. Кочура “Шекспір на Україні”, а також аналізує його переклад трагедії “Гамлет”. Зокрема, відзначає високий рівень адекватності перекладу оригіналові, який можна легко зіставляти на всіх основних рівнях художнього тексту – композиційно-структурному, словесно-образному, ритмо-інтонаційному – без будь-яких застережень. Як і в оригіналі, добір мовно-стилістичних засобів спрямований насамперед на індивідуалізацію персонажів, які самохарактеризуються у відповідних мовних партіях – у монологіях і в репліках діалогів [15].

Це лише короткий огляд наукової спадщини М. Т. Ажнюк, яка включає дослідження загальнотеоретичних питань перекладу, практичних аспектів англо-українського перекладу, дослідження окремих постатей перекладачів, що є вагомим внеском у розвиток українського перекладознавства та шекспірознавства. Праці Марії Теодорівни належать уже до української перекладознавчої класики, вони потрібні всім, причетним до наукового пошуку.

Хай же пам’ять про шановну Марію Теодорівну – науковця і громадянина – буде живою серед нас.

НАЙВАГОМІШІ ПРАЦІ М. Т. АЖНЮК

1. Незнаний український “Гамлет” // Всесвіт. – 1971. – № 12. – С. 123–125.
2. Вибір слова і звороту для відтворення образності “Гамлета” У. Шекспіра в українських перекладах // Іноземна філологія. – 1973. – Вип. 30. – С. 134–140.
3. Михайло Старицький – перекладач “Гамлета” // Українське літературознавство. – 1973. – Вип. 18. – С. 77–82.
4. Мовно-стилістичні особливості шекспірівського “Гамлета” і питання перекладу : Спец. курс лекцій – Ужгород : УДУ, 1974. – 20 с.
5. Стилістичний синтаксис шекспірівського “Гамлета” і переклад // Особливості розвитку сучасних германських і романських мов : Зб. праць Ужгородського університету. – Ужгород, 1974.
6. Stylistic peculiarities of Shakespeare’s “Hamlet” and the problems of translation: Special course of lectures/ – Uzhhorod, 1974.
7. Стиль “Гамлета” В. Шекспіра как проблема перевода : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. ... филол. наук / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1979. – 23 с.
8. Мистецтво перекладу // Жовтень. – 1973. – № 5. – С. 147–149 [Рец. на кн.: Коптілов В. Першотвір і переклад. – К., 1972].
9. Актуальні питання перекладу художньої літератури. – Ужгород : УДУ, 1981. – 32 с.
10. Method-guide in translation theory and practice for the 4th year day-time and the 5th year extra-mural students of the English Department. – Uzhhorod, 1984/

11. Про багатозначність словесних образів у “Гамлеті” В. Шекспіра та її відтворення в українських перекладах // “Хай слово мовлено інакше...”: Статті з теорії, критики та історії художнього перекладу. – К.: Дніпро, 1982. – С. 240–255.

12. Відтворення ритмо-інтонаційного ладу “Гамлета” В. Шекспіра // Теория и практика перевода. – К., 1983. – Вип. 9. – С. 10–19.

13. Переклад: наука і мистецтво // Літ. Україна. – 1983. – 20 жовт. [Рец. на кн.: Зорівчак Р. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. – Львів, 1983].

14. Українські історико-культурні реалії в англomовних виданнях / М. Т. Ажнюк, М. І. Сливка // Проблеми романо-германської філології: матеріали Міжнар. наук. конф. “Міжмовні та міжлітературні контакти: теорія і практика” (Ужгород, 25–26 верес. 2000 р.) / М-во освіти і науки України, Ужгород. держ. ун-т.; упоряд. О. І. Миголинець. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – С. 4–8.

15. Доля українських інтерпретацій Шекспірового “Гамлета” // Григорій Кочур і український переклад: Матеріали Міжнародної наук.-практ. Конф. (Київ; Ірпінь, 27–29 жовтня 2003 р.) – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – С. 203–206.

16. Перекладознавство // Українська мова: Енциклопедія / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – видання 3-тє, зі змінами і доповн. – Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 487–488.

17. Образність і ритміка “Полум’яних меж” О. Теліги в англomовному перекладі // “Од слова путь верстаючи й до слова”: Зб. на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., заслуженого працівника освіти України / редкол.: О. І. Чередниченко (голова) та ін. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 100–107.

Р. П. Зорівчак, О. З. Олексин